

1.6.НОГИРОНЛИК МАВЗУСИНИ ЁРИТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Режа:

1. Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритишида журналистга қўйиладиган ахлоқий қоидалар.
2. Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш.
3. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуб меъёрлари.
4. Интернетда ННТ фаолиятини ёритишида журналист этикаси
5. Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

Асосий тушунчалар: Ногирон, вақтингачалик ногиронлик, кар-соқовлик, Яхши эшитмайдиган болалар, Ногирон мустакиллиги декларацияси, Ногиронлар

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *B. Kolucki and B. Duncan. Together with media. A Practical Guide for People with Disabilities. International Labour Organisation. 1994.*
2. *Работа со средствами массовой информации. Пособие для организаций инвалидов. М. 2003. С.110*
3. *История инвалидных обществ. <http://independentfor.com>.*
4. *Бразевич С., Сидорова А. Инвалидность: проблемы преодоления стигматизации и становления толерантного сознания. <http://www.science-education.ru>*

Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритишида журналист қўйидаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши лозим¹:

¹ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

- жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан сухбатни бошлашдан олдин ногиронлар аравачада ўтирган инсон билан бир даражада бўлиш учун унинг қархисига ёки ёнига ўтириング;

нутманг. Ногиронлик аравачаси –дахлсиз худуд. Унга суюнманг, итарманг.

- ногирон инсон билан сухбатлашиш учун унинг келишига қулай жой танланг;
- сухбатдан таъсирлансангиз ногиронлар аравачасида ўтирган инсонни елкасига қоқманг;
- жисмоний камчилиги мавжуд инсонларнинг кўриш ва эшитиш қобилияти, ақли ва руҳияти жойида эканлигини унутманг;

нутманг. Ногиронлар аравачасидан фойдаланиш фожеа эмас. Бу жисмоний камчилиги бор одамнинг эркин харакатланишига ёрдам берувчи восита.

- ногирон одамлар билан сухбатлашганда уларнинг ожизлигини таъкидловчи саволлар берманг;

Маслаҳат: ННТнинг мақсадли гурӯҳи бўлган ногиронлар ҳақида журналистик материал тайёрлаганда унинг ногиронлигини ва уларга кўрсатилаётган ижтимоий ҳимояни эмас, балки биринчи ўринга ногирон инсоннинг шахсини қўйинг.

**Кўриш қобилияти ёмон ва кўзи ожизлар билан ишлайдиган ННТнинг мақсадли гурӯҳ аъзолари билан мулоқотга киришишда журналистларга
кўйиладиган талаблар²**

Кўзи ожиз инсонлар бир неча тоифага бўлинниб, баъзилари мутлақо кўрмаса, аксарият қисми оз бўлсада кўришади, нур ва сояни, предметлар шарпасини фарқлай олишади. Бундай инсонлар билан сухбатлашиш чоғида уларнинг кўриш даражасини аниқлаб олиш лозим. Журналист интервью учун қулай жой

² Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

қидирганда кўзи ожиз инсонлар худудида уни амалга ошириши мақсадга мувофиқ. Чунки улар ўз уйлари ёки ишхоналари тузилишини яхши билишади ва ўзларини у ерда эркин ҳис қилишади.

Интервью чоғида сұхбатдошингиз бошқа жойга ўтмоқчи бўлса, унга ўз ёрдамингизни таклиф этинг. Ёрдам бериш чоғида билаги ёки қўлинин қаттиқ ушламанг, балки унинг ҳаракатини йўналтиринг, холос. Агарда сизнинг таклифингизни рад этишса, хафа бўлманг. Қисқача, қаерда жойлашганингизни тавсифлаб беринг. Масалан, “Сиздан олти қадам нарида чиқиши эшиги бор”, ёки “стол ва стул турибди”. Зинапоя, паст эшик кесакаси, қандайдир чилвирлар ва бошқа тўсиқлар бўлса, албатта огоҳлантиринг. Агарда кўзи ожиз одамнинг етакчи ити бўлса, унга тегинманг, бирор егулик, буйруқ берманг.

Маслаҳат: Кўзи ожиз инсон билан сог одам каби мuloқotda bўlinг!

Доимо сұхбат бошланиши олдидан ўзингизни тўлиқ танишиширга. Сұхбат сўнгидан сұхбатдошингизнинг қўлинин сиқиб, хайрлашмоқчи бўлсангиз, унга бу ҳақида айтинг.

Агарда сиз бир неча кўзи ожиз одамлар билан мuloқotda bўlсангиз, доимо кимга мурожаат қилсангиз, унинг номини айтиб мурожаат этинг. Агарда жойингизни ўзгартирган бўлсангиз, сұхбатдошингизни бундан хабардор қилинг.

“Кўрмоқ” сўзини қўллашдан кўрқманг. Кўзи ожиз инсон учун у пайпаслаб кўришни англатади.

Кўзи ожизлар ҳақида журналистик материал тайёрлаш жараёнида уларни камситманг. Сұхбатдошингиз ногиронлигини айтиб, тамға босманг. Унинг нуқсонини қўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочинг.

Кар ёки қулоғи оғир әшитадиган инсонлар билан сұхбатлашишда журналист қыйидагиларга эътибор бериши лозим³:

- кар ёки қулоғи оғир одамдан интервью олаётганингизда унга қараб, гапиришга ҳаракат қилинг. Юзингизни бирор предмет ва қўлларингиз билан тўсманг. Сұхбатдошингиз сизнинг юз ифодангиз ва лабларингиз қимирилашига қараң сизни англашга ҳаракат қилишини унутманг;
- баъзи бир одамлар әшитсаларда, айрим оҳангларни нотўғри қабул қилишади. Шунинг учун сұхбат чоғида бир оз юқорироқ овоз билан савол беринг. Агарда сұхбатдошингиз бошқа томонга қараб турган бўлса ва сиз чақирганда эшитмаса, енгилгина елкасига қўлингизни текказинг. Аниқ ва текис гапиришга ҳаракат қилинг. Сұхбатдошингиз қулоғига бақирманг. Қўл ҳаракатларидан фаол фойдаланинг;
- сизни сұхбатдошингиз тушунган ёки тушунмаганлигини яна бир бор сўрашга уялманг;
- агарда сиз сўрамоқчи бўлган маълумот ўз ичига рақам ёки мураккаб терминни олса, сўз ёки рақамни ёзиб кўрсатинг.

*Маслаҳат: Яхши әшиттмайдиган одамлар билан алоҳида хонада учрашинг.
Аксарият ҳолатларда кар одамлар имо-ишиоралар ёрдамида сұхбатлашишади.
Агарда сиз таржимон ёрдамида интервью олсангиз, саволни таржимонга эмас бевосита сұхбатдошингизга қараб беринг.*

Ривожланишда орқада қолган одамлар билан мuloқotda⁴:

- ўзингизни устун тутманг. Фикрингизни аниқ баён этинг;

³ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

⁴ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

- саволларингизни аниқ, сўзларни тўғри талаффуз қилган ҳолда, шошилмай беринг. Суҳбат чоғида суҳбатдошингизни ўзингизга тенг кўринг;
- унинг ўзи, меҳнат фаолияти ҳақида савол берганингизда, ҳолати ҳақида сўраманг;
- интевью чоғида суҳбатни унинг қизиқишилари, атрофда содир-бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида фикрларини сўраш билан бошланг.

Руҳий муаммолари бўлган одамлар билан муроқотда⁵:

Руҳий бузилишлари бўлган инсонлар ривожланишда ортда қолган одамлардан фарқ қиласидилар. Бундай одамлар ҳаётларини янада мураккаблаштирувчи ҳиссий парокандаликка мойил бўладилар. Уларнинг ҳаётга бўлган ўз муносабатлари мавжуд. Руҳий касалликка чалинган одамлар ҳақида нотўғри тасаввурлар шаклланган бўлиб, булар:

- руҳий касал одамлар қўшимча ёки маҳсус ёрдамга муҳтождирлар;
- улар зўравонликка мойил эмас. Агарда сиз ўзингизни сокин тутсангиз, ортиқча хатти-ҳаракат қилмасангиз ва қаттиқ гапирмасангиз, улар ҳам сизнинг саволларингизга тинчгина жавоб беришади;
- руҳий касал одамлар мунтазам равишда дори қабул қилмайдилар;
- улар бирор бир хужжатни имзолашга қодир эмас, деган стереотип нотўғридир;
- руҳий касал одамларнинг ақли бутун эмас, деган қараш тўғри эмас;
- улар маълум бир кўникма талаб қилмайдиган бир қатор ишларни бажаришлари мумкин;

Масалаҳат: Руҳий касал одамлар билан соғ одамлар каби муроқотда бўлинг.

Дудуқланадиган ёки гапиришда муаммоси бор одамлар билан муроқот⁶:

- гапиришда муаммолари бор одамлар билан муроқот қилишдан қочманг;
- уларнинг гапини охиригача эшитишга сабр қилинг;

⁵ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

⁶ Ўша ерда

- бундай одамларнинг гапини бўлманг ва гапини тўғриламанг;
- гапингизни сухбатдошингиз ўз фикрини якунлагач, давом эттиринг;
- сухбат чоғида сухбатдошингизга қараб гапиринг;

[нутманг. Гапиришда муаммоси бор одамларнинг ақли заиф эмас.

- саволларни шакллантиришда уларга жавоблар қисқа бўлишини таъминланг.
- агарда сухбатдошингиз гапини тушунмаган бўлсангиз, уни қайтаринг;
- сухбатдошингиз ҳам фикрини тўлиқ айтиш хуқуқига эгадир;
- интервью берадиган одамни шошилтирманг;
- агарда сухбатдошингизга гапириш қийин бўлса, жавобларини ёзиб беришини сўранг.

Гиперкинез(спастика)си бор одамлар билан муроқот⁷

[Гиперкинез – тана ва қўл-оёқнинг беихтиёр қимирлаб кетиши. Бундай ихтиёrsиз хатти-ҳаракатлар орқа мияси шикастланган одамларда ҳам бўлиши мумкин.

- Гиперкинези бор одамлар билан сухбатда уларнинг ихтиёrsиз хатти-ҳаракатларига эътибор берманг;
- Агар уларга ёрдам керак бўлса, бошқаларнинг эътиборини тортмаган ҳолда ўз ёрдамингизни таклиф қилинг;
- интервью чоғида сухбатдошингизга олдиндан тайёрланган саволларни bemalol беришдан қўрқманг.

**Республикамида кўпгина НИТ бевосита ўз мақсадли гурухлари сифатида
ОИВ вируси билан заарланганлар ва ОИТСга чалинганларга**

⁷ Ўша ерда

ижтимоий-рухий ёрдам кўрсатишиади. Мақсадли гуруҳ аъзолари билан муроқотда⁸:

ОИТС билан қасалланган одамларнинг иммун тизими ишдан чиққан бўлиб, қасаллик фақатгина жинсий йўл билан юқиши аллақачон исботланган.

Шунинг учун ҳам бундай одамлар билан кўришган чоғда, сухбатда қасаллик юқишидан кўрманг. Улар билан оддий инсонлар каби муроқотда бўлинг;

- савол бериш чоғида сухбатингизни айнан уларнинг қасаллиги, қўйилган ташҳисини шарҳлаш билан бошламанг;
- агарда шамоллаган бўлсангиз ОИТС билан қасалланган одамлар билан учрашувга борманг, сухбатингизни бошқа кунга кўчиринг. Чунки улар осон қасалга чалинувчандирлар;
- ОИТС билан қасалланган одамлар билан сухбат чоғида улардан ўзингизни олиб қочманг;
- амалдаги қонунчиликка биноан ОИТСга чалинган одамларнинг шахсини ошкор этиш тақиқланишини унутманг.

Маслаҳат: жисмоний камчилиги мавжуд одамларнинг инсоний ҳуқуқларига риоя этинг ва уларга нисбатан доимо ҳурматда бўлинг!

Аксарият ННТнинг мақсадли гуруҳи бўлган болаларни ОАВда ёритишида журналист⁹:

- болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари хар қандай шароитда ҳурмат қилиниши лозим. Улар болалар ҳаётида учрайдиган муаммоларни ҳал этиш ва бола ҳуқуқларини илгари суришга хайриҳоҳликни ўз ичига олган ҳолда ҳамма нарсадан устун туради;

Шунингдек, журналист боланинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочиши;

⁸ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти ўюнмаси ахлоқ кодекси.

⁹ Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

- боланинг манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйиши;
- болага руҳий зарар етказмаслиги;
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаши;
- агарда у ногирон, жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони, ОИТС билан касалланган, судда унинг иши кўрилаётган бўлса, доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши керак.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотлари материални жонлантириш учун берилади, аммо бундай ҳолатда бола руҳий зарар кўрмаслиги лозим.

ОАВлар:

- болаларга зарар етказувчи маълумотлар, фотосуратларни беришдан қочишлари;
- болалар билан боғлик стереотипли ва шов-шувли материалларни беришга интилмасликлари;
- материал эълон қилинганидан сўнг у келтириб чиқариши мумкин бўлган салбий оқибатни олдиндан кўра билишлари ва бунга йўл қўймасликлари ҳамда болалар учун оқибатларни бартараф этишлари;
- болаларни визуал ёхуд бошқа идентификациясини амалга оширмасликлари;
- ОАВда иложи борича болаларнинг ўз фикрларини айтишларига ташқи босимсиз имкон беришлари;
- болаларни салбий ҳолатларда тасвирлашдан қочишлари;
- иллюстратив материаллар (фото ва видео тасвирлар) олиш учун очиқ ва тўғри усуллардан фойдаланишлари;
- болалар номидан чикувчи ёхуд улар манфаатларини ҳимоя қилувчи ҳар қандай ташкилотни олдиндан текширишлари;
- болалар, уларнинг васийлари, ота-оналарига, агарда болалар манфаатларига зид келадиган бўлса, ахборот берганликлари учун ҳақ тўламасликлари керак.

— болани фото ёки видеога олишда албатта ота-она ёки васий шахснинг рухсати бўлиши лозим. Рухсат сўралганда ота-она ёки васий шахсга болани суратга олишдан мақсадни очик тушинтириш лозим. Агарда сурат бола манфаатларига зид келса, уни ОАВ орқали тарқатмаслик лозим¹⁰.

Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар¹¹

Афсуски ҳозиргача одамлар ногиронлиги мавжуд инсонларга нисбатан стериотиплар гирдобида ҳаёт кечиришмоқда. Уларни бузиш, аҳолини кенгроқ мазкур қатламга мансуб инсонлар ҳаёти билан таништириш учун аудиовизуал воситалар, хусусан телевидение, кино, радиодан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Фильмлар, сериаллар томошабинларга ногиронлиги бор инсонларнинг фаол ҳаёти ва қизиқишилари ҳақида сўзлаб бериши мумкин.

Бунинг учун:

1. Ногиронлиги мавжуд инсонлар жамиятнинг teng ҳукуқли аъзоси сифатида фаолият юритишини тарғиб қилувчи ҳаётий воқеалар асосида суратга олинган сериаллар, фильмлар, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар, ижтимоий роликлар тайёрлаш ва эфирга узатиш лозим. Уларда ногиронлиги мавжуд инсонлар фильмда бош қаҳрамон образида ёки эпизодларда бўлиши мумкин (дўкондаги харидор, банк мижози, фильм\сернал бош қаҳрамонининг оила аъзоларидан бири сифатида талқин қилиниши мумкин). Асоссийси ногиронлиги мавжуд инсоннинг стериотипга хос бўлмаган образини кўрсатиш;
2. Ментал ногиронлиги мавжуд инсонларни ҳам эътибордан четда қолдирмай кўзи ожиз, эшитмайдиган, бошқа жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан биргалиқда Даун синдроми, аутизм билан касалланган одамларнинг ҳаётини ҳам кўрсатиш мақсадга мувофиқдир;

¹⁰ Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

¹¹ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

3. Ногиронлик мавзуси бўйича ишчи гурух тузиб, уннинг таркибига мутахассислар, ногиронлиги мавжуд инсонлар ва боласи ногирон бўлган отаоналарни киритиш. Мазкур гуруҳнинг вазифаси – журналистлар, кино ва телевидение ходимларини ногиронлиги мавжуд одамларнинг образини ёритиш борасида маслаҳатлар бериш. Бу борада мазкур эксперт институтлари мавжуд бўлган хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш;
4. Телевидениеда ижтимоий роликлар сонини кўпайтириш. Ижтимоий рекламаларни тайёрлашда ногиронлиги мавжуд инсонларнинг образи ачиниш ҳиссини келтириб чиқармаслиги учун экспертлар ёрдамидан фойдаланиш;
5. Ногиронлиги мавжуд инсонлар тўғрисидаги фильмлар, сериаллар, дастурлар учун маҳсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиши. Шунингдек, бу борадаги хорижий мамлакатлар тажрибасидан ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидалардан фойдаланиш;
6. Ногиронлиги мавжуд инсонлар учун актёрлик маҳорати дарсларини ташкил этиш: телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларнинг бошловчилари ҳамда актёр бўлишни истаган жисмоний камчилиги мавжуд одамларни ўқитиш учун маҳсус стипендиал дастурлар (масофали бўлмаган)ни актёрлик йўналиши бор бўлган олий таълим муассасаларига таклиф этиш;
7. Ногиронлиги мавжуд бўлмаган аммо ногиронлар ролини ўйнаётган актёрларга маслаҳат беришни ташкил этиш. Афсуски, К сожалению, теледастурлар ва фильмларда биз аксарият ҳолатларда ногиронлиги мавжуд инсонлар касал, ёрдамга муҳтоҷ сифатида ёки унинг ҳаёти қаҳрамонлик сифатида талқин этилганлигини кўрамиз;
8. Телекўрсатувларда ногиронлиги мавжуд инсонлар ҳақидаги миллий ва хорижий фильмлардан фойдаланиш;
9. Ногиронлиги мавжуд инсонлар қатнашаётган ёки бошловчи сифатида жалб қилинаётган фильмлар, сериаллар ва телекўрсатувлар тайёрлайдиган телеканаллар, продюссерлик марказларга давлат томондан қўллаб-куватланиш, имтиёзлар бериш, рағбатлантиришни таъминлаш.

10. Ногиронлиги мавжуд инсонларнинг телекўрсатувлар ва фильмларда қатнашишлари учун уларни молиялаштиришда давлат квотасини киритиш (10 фоиз атрофига).

Интернетда ННТ фаолиятини ёритишида журналист этикаси

ННТ фаолиятини ёритишида журналистлар риоя этиши зарур бўлган ахлоқ қоидалари интернетда ҳам ўз кучини йўқотмайди. Шунга қарамай интернетда фаолият юритишининг ўзига хос томонлари бўлиб, биринчи галда ахборот хизматининг ходими ўз сайти, ижтимоий тармоқдаги саҳифаси ва ташкилот блогини юритишида қуидаги қоидаларга риоя этиши зарур¹²:

- ахборотни унинг манбасини бир неча маротаба текширмасдан жойлаштирманг;
- ижтимоий тармоқлардан олинган иқтибос, фотосуратлар ёки видеотасвирларни манбасини кўрсатмасдан туриб ишлатмаслик лозим;
- ижтимоий тармоқлар олиниб, чоп этилган фотосуратлар ташкилот саҳифаси ёки блогига жойлаштирилганда бошқача мазмун касб этмаслиги зарур¹³;
- интернетда фотосуратлар, видеосюжетларни уларда тасвирланган инсонларнинг розилигисиз жойлаштирмаслик керак;
- ижтимоий тармоқлардаги хабарлар шахсий сўзлашув бўлиши мумкин, албатта бу ҳақида хабар бериш ва манбани кўрсатиш лозим;
- ўзингизнинг шахсий қарашларингиз, сиёсий фикрларингизни ташкилот саҳифасида жойлаштирманг. Интернетдаги ташкилот саҳифаси фақатгина ташкилотнинг ижобий имиджини шакллантириш учун хизмат қилиши кераклигини унутманг¹⁴;
- ташкилот сайти ва ижтимоий тармоқдаги саҳифасида бошқа ташкилот, ходимни асоссиз қораловчи материалларни жойлаштирманг. Даил ва фактларсиз бу ўз ташкилотингиз имиджига зарар етказиши мумкинлигини унутманг;

¹² Н.Қосимова. Интернет ахборот хизматларининг фаолиятида. Т., 2014. Б.58

¹³ Руководство Би-би-си по использованию материалов из социальных сетей|| Bbc.co.uk

¹⁴ Рекомендации сотрудникам агентства Ассошиэйтед пресс.||www.ap.org\images

- сиз тарқатаётган хабар айнан кимга мўлжалланганлигини эътиборга олган ҳолда саҳифанинг созлаш қурилмасини созланг. Аммо интернетда ҳақиқатдан ҳам маҳфий ахборот бўлмаслигини унутманг;
- интернетда муаллифлик хуқуқини ҳурмат қилинг, плагиатдан қочинг.

Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуг меъёрлари¹⁵

“Ногиронлик”, “ногирон” тушунчаси соғлиқдан чекиниш маъносида қўлланганлиги сабабли соғлом бўлмаган инсонлар тушунчасини беради. Аксарият ҳолатларда мазкур тушунча ва атамаларнинг нотўғри қўлланилиши ногиронлиги мавжуд бўлган инсонларнинг шахсиятига тегиши мумкин.

Агарда сиз жисмоний камчилиги мавжуд бўлган инсонлар ҳақида ёзаётган бўлсангиз, албатта нейтрал сўзлардан фойдаланиб, сўз бирикмаларини ўйлаб ишлатинг. Шунингдек “ногирон”-“соғлом” каби қиёслашдан қочинг. Ҳеч қачон “жисмоний тўлиқ бўлмаган”, “майиб”, “касал”, “эпилептик”, “децепси бор одам”, “даун” ва бошқа шунга ўхшаш атамалардан фойдаланманг. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан ишлашнинг асосий тамойилларидан бири ахлоқий тил меъёрларидан фойдаланишdir. Бундай инсонлар ҳаётини ёритишида биринчи ўринга муаммони эмас, балки инсон шахсини чиқариш зарур.

Ахлоқий меъёрларга асосланган тил қоидалари

Фойдаланинг	Фойдаланманг
ногиронлиги мавжуд инсон	ногирон

¹⁵ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти ушмаси ахлоқ кодекси.

ісмөний камчилиги бор инсон	сал, майиб
ғлифи бузилган инсон	ижрух
вожланишдан орқада қолаётган бола	гирон
гача эхтиёжларга эга одам	расо
ига хос ривожланишга эга бола	инни
гиронлиги мавжуд бўлмаган инсон	ли бутун
дий одам	ғлом
гиронлар аравачасидан фойдаланадиган инсон	авачага михланган одам
гиронлик аравачасида юрадиган одам	ляскачи
ғма ногиронлик	хтсизлик, туғма мажруҳлик
ребрал параличга чалинган инсон	ребрал паралич курбони
лиомиелитни бошидан кечирган	лиомиелитга чалинган
лиомиелит натижасида ногиронлик олган	лиомиелитдан жабр кўрган
лий жихатдан ривожланишдан орқада қолаётган инсонлар	лий қолок
вожланишдан орқада қолаётган болалар	лан заиф
ълим олишда қийналаётган болалар	инни, ақлдан озган, ақли паст болалар
ун синдроми бор одам	ун
илепсияси бор одам	илептик

иlepтик тутқаноққа чалинган инсон	тқаноқ
хий касаллиги мавжуд инсон	лба, жинни
хий бузилишлари мавжуд инсон	их, рухий касал, тентак
ентал соғлиғи бузилған инсон	и паст, овсар
зи ожиз инсон	р
ши күрмайдиган инсон	им күр
юн эшитадиган, эшитмайдиган одам	р
улоқотда қийинчиликлари мавжуд инсон	р-соқов
тқида қийинчилиги мавжуд инсон	қов

Тавсиялар

ННТ ва ОАВ уларнинг орасида ҳамкорлик етарлича йўлга қўйилганми? “Учинчи сектор”нинг фаолияти ОАВ учун қизиқми? Мазкур саволларга жавоб топиш мақсадида Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлил натижаларига кўра¹⁶ маълум бўлди:

- Ўзбекистонда ННТ фаолияти мунтазам равишда ёритилмайди. Ёритилганда ҳам фақатгина ахборий сабаб натижасида, яъни конференция, семинар ва давра суҳбатлари ўтказилиши натижаси билан ёритилади.
- ННТ фаолиятини тўлиқ ва кенг қамровли таҳлил этиб берувчи материаллар жуда кам;

¹⁶ 2014 йилда ўтказилган Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлили

- ННТ ва ОАВ билан ахборий ва коммуникацион ҳамкорлик қониқарли даражада йўлга қўйилмаган.
- Ўзбекистон ОАВда ННТ фаолияти билан боғлиқ қонунлар, ҳуқуқий хужжатларни шарҳлаб, аҳолига тушунтириб берувчи материаллар етарли эмас;
- Мавжуд материалларда ННТ фаолияти бир ёқлама ёритилиб, уларнинг фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги ўрни жуда заиф ёритилмоқда;
- Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишида, мустақил ННТлар ривожида, уларнинг фаолиятидаги шаффоффлик ва ошкораликни таъминлаш борасида ўтказилаётган ислоҳатлар самарасини ёритишда ОАВнинг роли хусусидаги масалалар етарли даражада кўтариilmаяпти;
- Учинчи секторнинг ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга оширишда фаол иштироки ҳақидаги таҳлилий материаллар қониқарли эмас **Афсуски, ННТ хусусидаги материалларнинг аксарияти хабар шаклида берилган бўлиб, фақатгина информацион характерга эга. Юқоридаги каби хабарлар ННТ фаолиятини аҳолига очиб, тушинтириб беришга хизмат қилмайди.**

Хўш, муаммони бартараф этиш учун нима қилиш керак? Аввало:

- Ўкувчи, радиотингловчи ва телетомошибинлар аудиториясини ННТ фаолияти ҳақида сифатли ва чукур таҳлилга асосланган журналистик материаллар тайёрлаш.
- ННТ фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил этиш, фуқаролик жамиятининг давлат ривожида тутган ўрнини кўрсатиш;
- ННТ ва журналистлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини ОАВ ва ижтимоий тармоқлар орқали тарғиб этиш;
- ОАВ ва фуқаролик жамияти институтларини бошқаришга оид қонунчилик соҳасидан хабардор қилиш мақсадида журналистлар ва ННТ вакилларининг ҳуқуқий билимларини ошириш;

- мазкур соҳани ёритишда журналистлар ихтисослашувини оширишга қаратилган семинар-тренинглар ташкил этиш;
- фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва журналистларнинг сиёсий фаоллигини ошириш;
- ЎзННТМА қошида ижтимоий тармоқларда ННТ фаолиятини ёритувчи журналистлар клубини ташкил этиш;
- ННТнинг мақсадли аудиторияси билан ишлашда ахлоқий меъёрларга риоя этиш;
- ахборот ва таҳлилий жанрлардан самарали фойдаланиш.

Ногирон болалар мавзусини ёритишининг ўзига хосликлари

Бола ҳуқуқлари таъминоти ва ҳимояси замонамизнинг глобал муаммолари сирасига кириб, уларнинг ҳал этилиши бутун жаҳон ҳамжамиятининг манфаатларига мос келади. Бу ўсиб келаётган авлоднинг жамият ҳаётйилигини кафолатлашдаги ва унинг келгуси ривожини белгилашдаги ҳал қилувчи роли билан изоҳланади. 1989 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция қабул қилиниб, у 1990 йил 2 сентябрдан кучга кирди. Мазкур конвенция дунёнинг деярли барча мамлакатлари томонидан маъқулланиб, ратификация қилинган ягона ҳалқаро ҳужжат ҳисобланади. Иштирокчи давлатлар, шу жумладан, Ўзбекистон болаларнинг билим олиш, муносиб ҳаёт кечириш, зўравонлик ва камситишларнинг ҳар қандай кўринишларидан ҳимояланиш ҳуқуқларини кафолатлаш мажбуритияни олишган. Конвенцияга қўшилган ҳар бир иштирокчи давлатда яшовчи болалар ҳаёти ва аҳволида сезиларли ижобий ўзгаришлар бўлганини қайд этиш керак.

Ногирон болага кўл чўзинг¹⁷.

Ўсиб келаётган авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар бўлиб вояга етишлари учун яхши ва қулай шароитларни яратиш мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон 1992 йилда БМТнинг Бола хуқуқлари тўғрисида Конвенциясига қўшилганидан кейин мамлакатимизда бола хуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш учун зарур хуқуқий ва ташкилий шароитлар ҳамда кафолатлар яратилди. Конвенция талабларини миллий қонунчиликка сингдириш, соҳага оид хуқуқий базани такомиллаштириш мақсадида «Бола хуқуқларининг кафолатлари тўғрисида», «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида», «Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» (янги таҳрирда), «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва хуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида», «Алкоголь ва тамаки маҳсулотларининг тарқатилиши ҳамда истеъмол қилинишини чеклаш тўғрисида» ва бошқа қонунлар қабул қилинди. «Бола хуқуқларининг

¹⁷ inntehcom.ru

кафолатлари тўғрисида»ги Қонун¹⁸ Ўзбекистон ҳуқуқи тарихидаги илк кодексланган ҳужжат ҳисобланади. Ўзининг мақсадига кўра мазкур қонун боланинг ҳуқуқий ҳолати билан боғлиқ муносабатларин тартибга солади, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини кафолатлайди. «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуга кўра вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тузилган бўлиб, улар 3 ёшдан 18 ёшгача бўлган ва ёрдамга муҳтож болаларни куну тун қабул қилиш ва вақтинча сақлашни таъминламоқда.

Ўзбекистонда бола ҳуқуқларига риоя этилишини мониторинг қилиш тизими ташкил этилган ва муваффақиятли фаолият олиб бормоқда. Мазкур мониторинг Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузуридаги Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази томонидан амалга оширилади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар ва Адлия вазирликлари, Бош прокуратураси таркибида ҳам инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича маҳсус бўлинмалар фаолият олиб бормоқда, улар ўз ваколатлари доирасида жумладан миллий қонунчилик, конвенциялар ва бошқа ҳужжатларни ҳаётга тадбиқ этиш орқали бола ҳуқуқларини таъминлаш масалалари билан ҳам шуғулланишади. Бола ҳуқуқларига риоя этилиши юзасидан жамоатчилик назоратини кучайтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда¹⁹.

Шу билан бирга ўз ечимини кутиб турган масалалар ҳам оз эмас. Биринчи галда, бу ногиронлиги бор болалар ҳуқуқлари мавзусининг эхтиёткорлик билан, тўғри ёритилиши. Аксарият ҳолларда ногиронлиги бор бошқа кишилар ҳақидаги материаллар сингари улар ҳам ахборот характерига эга бўлиб қолмоқда. Журналистлар баъзида «ҳақиқатни рўй-рост» баён этиш илинжида

¹⁸ www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=1297318

¹⁹ <http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/7042-obespechenie-prav-rebenka-v-uzbekistane>

жажжи қаҳрамонларининг манфаатларини унутиб қўйишади. Гоҳида улар боланинг муаммолари кенг жамоатчиликка ошкор этилиши қандай оқибатларга олиб келиши, боланинг келгуси тақдири ва ҳаётида қандай из қолдириши мумкинлигини ўйлаб кўришмайди. Парадокс шундаки, баъзида бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган материалда журналистнинг ўзи билиб-билмай унинг ҳуқуқларини бузиб қўяди (масалан, қонун билан ҳимоя қилинадиган фарзандликка олиш сирини, болага қўйилган ташхисни ошкор этади, рухсатсиз оила аъзолари ўртасидаги мураккаб муносабатлар ҳақида сўз юритади, боланинг исми шарифини ўзгартирмасдан, баъзида яшаш манзилини ҳам кўрсатган ҳолда беради). Ана шундай материалларни ўқиганда, ногирон боланинг муаммолари журналист ва у ишлайдиган ОАВ учун шов-шув учун мавзу, рейтингини ошириш усули эмасмикан, деб ҳам ўйлаб қоласан киши. Бизнингча, бу нарса ҳар доим ҳам журналистларнинг ана шундай нияти билан боғлиқ бўлмайди, балки улар бола билан қай тарзда тўғри мулоқот қилишни, уларга яна қўшимча жароҳат етказмасдан муаммолари ҳақида жамиятни хабардор қилишни билишмаслигидан келиб чиқади²⁰.

Бугунги кунда журналистлар олдида ногиронлиги бор болалар масалаларини эҳтиёткорлик билан, тўғри ёритиш вазифаси турибди. Умумий принципларга таянган ҳолда журналистлар биринчи галда қуидагиларга риоя этишлари керак²¹:

1. Ҳар қандай вазиятда ҳам ҳар бир боланинг ҳуқуқ ва манфаатларига риоя этиш. Улар бошқа ҳар қандай мулоҳазалардан устун туради.
2. Болада ҳам, худди катталарда бўлгани каби шахсий ҳаёт ва маҳфийлик ҳуқуқи бор. Болани ҳар қандай, жумладан эҳтимолий кўнгилсизлик ва жазоланишлардан ҳимоя қилиш керак.
3. Бола ўз фикрини билдириш, ўзига қулоқ солишларини сўраш ҳамда ўз ҳаётига оид масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш ҳуқуқига эга. Мазкур

²⁰ СМИ и дети (.pdf) journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf

²¹ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

хуқуқларнинг амалга оширилиши боланинг ёши ва балоғатга етганлик даражаси билан боғлиқ.

4. Журналист тайёрлаган материалнинг эълон қилиниши болага қандай таъсир кўрсатишини баҳолашда унинг яқинлари – ота-онаси, васийлари, шунингдек у билан ишлаётган мутахассислар – шифокорлар, психологлар, ўқитувчилар ва бошқалар ёрдам беришади.

5. Агар материалнинг эълон қилиниши бола, унинг ака-ука, опа-сингиллари, тенгдошлари учун бирор бир хавфни келтириб чиқариши эҳтимоли бўлса, мақолада унинг исми шарифини ўзгартириб бериш ёки умуман бермаслик кифоя қилмайди. Шунингдек, уни таниб олиш имконини берадиган ҳар қандай сурат ёки бошқа ҳужжатли материаллар ҳам эълон қилинmasлиги керак²².

Журналистларга ёрдам бериш мақсадида БМТнинг Болалар жамғармаси ЮНИСЕФ томонидан болалар ва болалик масалаларини ёритишнинг ахлоқий принциплари ишлаб чиқилган²³. Журналистлар учун қўлланманинг иккинчи нашри учинчи қисми «ОАВ ва бола хуқуқлари» деб номланиб, бевосита ногиронлиги бор болалар масалаларига бағишлиланган. Хусусан, унда болаларнинг медиатимсолини яратиш юзасидан қўйидаги тавсиялар берилган²⁴:

- ✓ Ногирон болаларнинг хуқуқий ва ижтимоий мақомини ўрганинг. Улар учун тенг имкониятлар йўқлигининг сабаби нимада – уларнинг хуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунлар мавжуд эмаслигидами ёки нотўғри тасаввурлардами? Бундай болаларга бўлган муносабат ва уларнинг имкониятлари ногиронлигига боғлиқми? Болалар билан нотўғри тасаввурлар қаердан келиб чиқаётгани тўғрисида сухбатлашинг. Ўз ҳаётий тажрибаларини баён этиш орқали улар сизга бошқалардан «фарқ қиласидиган» инсонлар ҳақидаги афсона ва нотўғри фикрларни йўқотишга ёрдам беришади.

²² СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

²³ Там же.

²⁴ Ўша ерда.

- ✓ Ногирон боланинг ота-онаси маслаҳат, молиявий ёки амалий ёрдам ола билишадими? Бундай ёрдамдан барча фойдалана оладими, ёки у фақат эхтиёжи борлиги текширилганларгагина кўрсатиладими? Ногирон болалар ва уларнинг оилалари билан ишловчи ўз ўзига ёрдам гуруҳлари ва бошқа ташкилотлар ҳақида хабар беринг.
- ✓ Кўплаб ногирон болалар ўз имкониятларини рўёбга чиқара олишмайди, бунга сабаб катталар уларда ана шундай имкониятни йўқ, деб ҳисоблашларида. Ана шундай болалар қўллаб-қувватланадими ва уларнинг фуқаролик жамиятида иштирок этишлари рағбатлантириладими? Улар билан ўта муҳим эхтиёжлари: билим олишлари, транспорт, жамоат биноларига кириб-чиқа олиш, бўш вақтларини ўтказишлари учун шароит, шаҳарсозлик ва бошқалар муҳокама этиладими? Улар камситишларга дуч келишганда қай тарзда қўллаб-куватланадилар?
- ✓ Ногирон болалар амалий муаммоларга уларнинг алоҳида эхтиёжлари лойиҳачилар, қурувчилар ва ишлаб чиқарувчилар томонидан инобатга олинмаслиги сабаб дуч келишади. Ўз мамлакатингиз ёки хориждаги биргаликдаги лойиҳалаш натижасида юзага келган маҳсулот ва хизматлар ҳақида хабар беринг. Давлат ногирон болалар жамоат биноларига кириб-чиқишли, транспортдан фойдаланишлари ва бошқалар учун имкониятни қай даражада кенгайтирмоқда?
- ✓ Ногирон болалар учун муассасаларда улар билан ёмон муносабатда бўлинаётган ҳолатларни, айниқса уларда болаларнинг манфаатларини ҳимоя қиласиган шахс бўлмагандаги, ёритиб боринг. Бундай муассасаларни ким бошқаради ва улар қайси манбалардан молиялаштирилади? Ўз мамлакатингиз ва хориждаги болаларга муносабат ва уларни парваришилаш борасидаги ижобий тажрибалар ҳақида ёзинг. Улар ҳақида болаларнинг фикри қандай?
- ✓ Сюжетингиз марказида нима турибди – болами ёки ногиронлик? Мавзуга ном қўйдингизми? Ёки сиз сюжет мавзулари ўзини ўзи баён этишини истайсизми? Болалардан уларнинг ногиронлиги тилга олинишини хоҳлаш-хоҳламасликларини, агар исташса, бу қай тарзда бўлгани маъқуллигини

сўрадингизми? Агар сиз боланинг ногиронлигини тилга олган бўлсангиз, бу сюжеттага қанчалик алоқадор? Масалан, агар ногирон болалар бинога кирибчиқиши имконияти таъминланишига қаратилган тадбирда қатнашаётган бўлишса, ногиронлик бевосита мавзуга алоқадор бўлади. Мабодо улар атроф-муҳит муҳофазасига бағишланган ёки уларнинг ногиронлигига алоқаси бўлмаган мақсадлар учун маблағ йиғишга қаратилган тадбирда иштирок этаётган бўлишса, ногиронликнинг мавзуга умуман алоқаси бўлмайди²⁵.

- ✓ Ногирон болалар ҳақида ҳикоя қилиш жараёнида журналистлар қўллайдиган сўз ва жумлалар уларни тушунишга ва уларга бўлган муносабатни ижобий томонига ўзгартиришга, ёхуд аксинча улар ҳақидаги нотўғри тасавурларни янада мустаҳкамлашга хизмат қилиши мумкин. Сиз нотўғри талқин қилиниши ёки ногиронларни камситиши мумкин бўлган салбий ёхуд мажозий сўз ва жумлалардан фойдаланганмисиз? Сиз сўзлардан эҳтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланасизми, ёки ҳақоратли ва ножўя бўлиши мумкин бўлган «оммабоп» атамаларни қўллайсизми? Агар шубҳага борсангиз, маслаҳат сўраб мутахассисларга (шу жумладан ногирон болаларнинг ўзларига) мурожаат қилинг. Ногирон болаларни ноқулай аҳволга солиб қўядиган ижтимоий адолатсизликка эътиборни қаратиш билан, ачиниш ҳиссини уйғотиш учун ҳиссий сўзлардан фойдаланиш ўртасида катта фарқ бор.
- ✓ Ногиронлик бирор бир касаллик оқибатида келиб чиқкан бўлиши мумкинлигини, аммо унинг ўзи касаллик эмаслиги ва юқиб қолмаслигини ёдда тутинг. Ўқитиш қийин бўлган болалар деганда руҳий касалликка чалинган болаларни тушунмаслик керак; кўриш ва нутқ қобилиятидаги камчиликлар турли даража ва шаклда бўлиши мумкин; одамлар ногиронлар аравачасидан турли сабабларга кўра фойдаланадилар; церебрал шол, Даун синдроми, дислексия ёки қизилчанинг оқибатлари – турли ҳолатлардир. Ҳамма ногиронларда ҳам сурункали касалликлар кузатилмайди; уларнинг кўпчилиги ўзларини ожиз, қўлидан бирор иш келмайдиган деб ҳисоблашмайди; баъзилар

²⁵ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

ногиронлик ўзининг барча фуқаролари эхтиёжларини қондира олмайдиган жамият томонидан ўйлаб топилган концепция, деб ҳисоблашади²⁶.

Болалардан интервью олиш принциплари²⁷

1. Интервью олиш учун болаларни танлашда уларни жинси, ирқи, ёши, дини, ижтимоий мақоми, билим даражаси ёки жисмоний хусусиятларига қараб ажратманг.

Дарҳақиқат, журналист ўзининг болалар манфаатларига мутлақо тўғри келмайдиган мулоҳазаларига таяниб: «бизга 8 ёшлардаги оқ-сариқдан келган қиз керак» деб, интервью учун болаларни худди бозорда мева танлагандек танлаши тўғри эмас. Табиийки, болаларни камситмайдиган асосларга таянган танлов бўлади. Сиз ижтимоий сўров ўтказмаётганингизни, балки интервью олмоқчилигинги, шу боис Мехрибонлик уйидаги барча болалар (Даун синдроми бор ёки жигар кўчириб ўтказилишига эхтиёжманд болалар) ҳақида бирданига ёза олмаслигинги унумтманг. Шу боис интервью учун қаҳрамонни боланинг тарихидан, унинг муаммолари қандайлигидан, руҳий ҳолатидан (буни боланинг яқинлари ва мутахассислардан билиб олишинги мумкин), у қанчалик киришимли эканидан ҳамда у айнан сиз билан мулоқотга қай даражада тайёрлигидан келиб чиқиб танлайсиз.

2. Бола ва унга жавобгар шахсдан (ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) интервью, тасвирга олиш, болага тааллуқли фотосурат ва ҳужжатли материалларни эълон қилиш учун, имкони бўлса – ёзма равишда ва албатта болага тушунарли тилда руҳсат олинг. Розилик ўз хоҳиши билан, бирор бир тарздаги мажбурлашларсиз олиниши зарур. Боланинг у ишонадиган катталардан бири билан маслаҳатлашиб олиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

²⁶ Ўша ерда.

²⁷ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

Ногирон болаларнинг жамиятга интеграциялашуви²⁸

Интервью борасида келишар экансиз, болага бажара олишингизга кўзингиз етмайдиган ваъдалар берманг (масалан, мақола эълон қилинганидан кейин албатта уни онаси келиб олиб кетишини, ёки уни кимдир фарзандликка олишини ёхуд уни даволаш учун зарур пулни берадиган ҳомийлар топилишини айтманг). Ширинликлар, машҳур бўлиб кетиши ҳақидаги ваъдалар, уни уйингизга меҳмонга олиб кетишингиз ёки кинога олиб тушишингиз ҳақидаги бажаришингиз гумон бўлган ваъдалар билан уни «сотиб олишга» уринманг. Бу кўпроқ Мехрибонлик уйлари ва интернатларда тарбияланаётган болаларга тааллукли бўлиб, нафақат журналист, балки ҳар қандай инсон қўнглидан уларга нисбатан ачиниш ва ҳамдардлик ҳисларини ўtkазиши иабиий. Мабодо бирор бир ваъда бериб қўйган бўлсангиз уни албатта бажаринг. Йўқса, болада катталарга ва уларнинг ваъдаларига ишонч йўқолиши мумкин. Қолаверса, бир нарса доим ёдингизда бўлсин: сиз ушбу

²⁸ www.zaksob.ru

боланинг ҳаёти учун масъулиятни бўйнингизга ола олмайсиз, ҳеч ким сизни у билан дўстлашишга ва мулоқотда бўлиб туришга мажбур қилолмайди (лекин ҳаётда ана шундай дўстлашув ҳолатлари ҳам учраб туради). Сизнинг асосий вазифангиз – мана шу болага ва шунга ўхшаш вазиятга тушиб қолган бошқа болаларга ёрдами тегиши мумкин бўлган сифатли материал тайёрлаш.

3. Бола ва унга жавобгар шахс (ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) ўзлари тўплаган маълумотларини маҳаллий ва глобал даражада тарқатишни ният қилган журналист билан мулоқот қилишаётганини тушуниб етишлари керак. Сиз уларга интервью олишдан мақсадингизни ва ундан қай тарзда фойдаланмоқчи эканингизни тушунтиришингиз керак.

Интервью ҳақида келишиб олиш босқичида, шунингдек материал устида ишлашнинг барча босқичларида битта қоидага амал қилинг – ҳеч қачон болани алдаманг. Агар сиз унга кўрсатувнинг (эшиттиришнинг) эфирга кетиш, мақоланинг чоп этилиш санасини хабар қилишни ваъда берган бўлсангиз, сўзингизнинг устидан чиқинг. Яна бир гап: болаларга бўлиб ўтаётган ҳамма нарсани тушунтириш мумкин ва зарур. Тайёрлаётган материалингизда кўтариб чиқмоқчи бўлган жиддий муаммони болага тушунарли бўлган оддий ва содда тилда баён этинг. Агар шундай қилсангиз, бола ўзини сизнинг ҳамкорингиз, дўстингиз деб билади ва ишингиз осон кечади²⁹.

4. Интервью жараёнида боланинг қалбига озор етказманг, уни касаллик, ногиронлик, оиласини йўқотиш ва ҳаётидаги бошқа муаммоларни қайта бошидан ўтказишга мажбур қилманг. Унинг миллати, маданияти, дини борасида камситувчи фикрлардан, ёки унинг ўзи ва оила аъзолари шаънига тегадиган ҳақоратли мулоҳазалардан узоқроқ бўлинг.

Бу талаблар айримларда: агар ҳамма «нозик жиҳатлар» четлаб ўтиладиган, боланинг ўтмиши эсга олинмайдиган бўлса, интервьюдан қандай маъно бор? – деган саволни келтириб чиқариши мумкин. Шу ўринда Фёдор Михайлович

²⁹ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

Достоевскийнинг бола кўз ёшининг томчиси қандай қимматга эгалиги ҳақидаги сўзларини ёдга олиш керак. Агар интервью жараёнида сиз болани кўз ёш тўкишгача олиб борсангиз, бундан кимга фойда? Болага? Бизнингча, йўқ. Сизгами? Бу саволнинг жавоби ҳам салбий. Ўқувчи ёки томошибинларгами? Тўғри, кучли ҳиссиётлар шунга мос тарздаги жавоб реакциясини уйғотади. Аммо журналистнинг вазифаси қандай бўлмасин ўз аудиториясининг туйғуларига ўйнашдан иборат эмаслигини унутмаслик зарур.

Яна бир гап: ота-онасининг қандай одамлар эканлигидан, хатти-ҳаракатларидан қатъий назар, улар бола учун қадрдон, унинг ота-онасиданда яқинроқ инсонлари йўқ. Шу боис сиз ота-онасига, уларнинг хатти-ҳаракатларига «муносиб» баҳо бериш орқали фақатгина боланинг жигига тегасиз ва унинг сиз билан мулоқотдан қочишига сабаб бўласиз³⁰.

5. Интервью пайтида бола ўзини эркин ҳис этишини таъминлашга, унга ташқаридан, шу жумладан журналист томонидан босим ўтказилмаслигига ҳаракат қилинг. Шунда у ўз ҳаётини батафсил гапириб беради. Интервью пайтида алоқадор бўлмаган кишилар иштирок этмаслигига эришинг. Теле ва радио интервьюда тасвир ва овоз фонига эътибор қаратинг. Улар боланинг қаердалигини аниқлаш имконини бермаслиги керак.

Кўп ҳолларда савол туғилади: интервью пайтида бола учун масъул бўлган катта ёшдаги кишилар – ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи раҳбари ёки вакилининг иштирок этиши шарми? Бу саволнинг давобини қонунчиликдан эмас, балки журналист одоб-ахлоқи меъёрларидан излаш керак. Биз журналист болага зарап етказишни истамайди, унинг сўзларини бузиб, нотўғри талқин қилмайди, унга босим ўтказмайди, унинг ҳаётига оид воқеалардан ўз рейтингини ошириш учун фойдаланмайди, деб ишонамиз. Вояга етмаган шахс ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари томонидан сўроқ қилинганда унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи катта ёшдаги кишининг

³⁰ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

иштироки шарт бўлса, интервью жараёнида бунга ҳожат йўқ. Боланинг ўзи мулоқот пайтида ёнида онаси (тарбиячиси, шифокор, ўқитувчиси ёки бошқа бир шахс) ўтиришини хоҳлаган ҳолатлар бундан мустасно. Аммо болалар билан ишлаш амалиётининг кўрсатишича, сухбат жараёнида улар учун аҳамиятли катта ёшдагилар иштирок этса, бола уларнинг фикрига таянади, улар нималарнидир айтиб юборишлирини кутиб туради. Умуман олганда, интервью пайтида бола ўзини имтиҳон топшираётган ва зарур гапларни «унутиб қўйгани учун» ёмон баҳо олишдан қўрқадиган ўқувчикдек ҳис этишига олиб келадиган ҳолатлардан қочиш керак³¹.

6. Ҳеч нарсани саҳналаштирунг. Болаларни бошқаришга уринунг. Улардан чиройли тасвир ёки таъсирли репортаж учун зарур гапларни айтишни ёки хатти-ҳаракатларни амалга ошириб беришни сўраманг.

Бу каби саҳналаштирилган ҳолатлар журналистнинг касб маҳорати етарли эмаслигидан, бола шахсига нисбатан хурматсизликдан далолат беради. Агар ростдан ҳам сизни боланинг фикри қизиқтираса, у билан мулоқотга катталардан интервью олишга сарфланадигандан кўра кўпроқ вақт кетишига тайёр туришингиз зарур. Бу айниқса, мушкул ҳаётий вазиятни бошдан кечираётган болаларга тааллуқли. Уларнинг кўпчилигига катталарга ишончсизлик шаклланган бўлиб, интервьюга розилик берса ҳам, очиқ ва самимий сухбатга мойил бўлмасликлари мумкин. Шу боис журналист бола билан шахсий мулоқотни ўрнатиши, уни «гапиртира олиши», уни қизиқтирадиган мавзуларни топа олиши жуда муҳим.

Болалар ҳақида репортаж тайёрлаш принциплари³²

³¹ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
<http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

³² Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

1. Тайёр журналистик материал, сизнинг умумлашма ва хulosаларингиз бола қалбини яраламаслиги, унинг рухитяига салбий таъсири кўрсатмаслиги, уни камситмаслиги, жамият томонидан салбий муносабатда бўлинишига олиб келмаслиги керак.

Сиз тайёrlаган материалингизни бола ўқиб чиқиши (эшитиб кўриши, томоша қилиши) мумкинлигини, хаттоки буни хоҳлашини яхши тушунишингиз керак. Шу боис ўз фикрларингизни, хulosаларингизни, баҳоларингизни баён этишда буни эътиборга олишингиз лозим. Бу ўринда халқимизнинг «пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бирорга» деган нақли мос келади. Яъни тайёrlаган материалингизни «ўз танангиздан» ўтказинг, агар шу мақола (кўрсатув, эшиттириш) ўзингиз ёки фарзандингиз ҳақида бўлганда қандай ҳолатга тушган бўлардингиз, шуни бир ўйлаб кўринг. Агар бола бу ҳақда гапирмаган бўлса, вазиятни, воқеани қайта тиклашга, у нимани ўйлагани, ҳис қилгани ҳақида баён этишга уриниш керак эмас. Воқеаларни бўрттириб кўрсатиш йўли билан бола бошидан кечирган қийинчиликларни акс эттириш шарт эмас. Яххиси, сиз барча қийинчиликлар ортда қолганини, энди болада ҳаётда ўз ўрнини топиши, ривожланиши, қобилият ва имкониятларини намоён этиши учун шароитлар бўлишини, унга мутахассислар, жамоат ташкилотлари, ҳомийлар, қўшнилар, ҳаваскорлик театр студияси аъзолари ва бошқалар ёрдам беришини тасвирланг. Журналистнинг ижобий қарашлари ўз-ўзидан аудиторияга ҳам кўчади. Одамлар муаммо ростдан ҳам мавжудлигини, у хаттоки жуда жиддийлигини, аммо вазият ўнглаб бўлмас даражада эмаслигини – унинг ечими, ижобий чора борлигини тушуниб етишлари керак³³.

2. Бола билан танишувингиз ва интервью олиш жараёнлари ҳақида асосли ва ишончли маълумотларни тақдим этинг. Демак, яна журналист факат далилларга таяниши кераклиги ва ҳеч нарсани ўйлаб топмаслиги, бўрттириб кўрсатмаслиги кераклиги ҳақидаги тавсияга қайтамиз. Болалар ёлғонга сезгир

³³ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

бўлишади, шу боис агар тайёрлаган материалингизда «чиройли сўзлар»ни кўлласангиз, воқеликни салгина кўпиртириб тасвирласангиз, бутун ёзганингиз уларнинг наздида ёлғонга айланиб қолади.

3. Тайёрлаган материалингизда исм-шарифларни ҳар доим ўзгартиринг, қуйидаги ҳолатларда боланинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Бола жинсий зўравонлик ёки жинсий эксплуатация қурбони бўлса, ёхуд ўзи жисмоний ёки жинсий зўравонлик содир этган бўлса;
- Бола ОИВ/ОИТС билан касалланган ёки ана шундай касаллик оқибатида вафот этган бўлса (ота-онаси/vasiy исми шарифи эълон қилинишига розилик берган ҳолатлар бундан мустасно);
- Жиноят содир этганликда айбланаётган ёки бунинг учун жазога маҳкум этилган бўлса.

Боланинг ҳаёти учун хавф туғилиши мумкин бўлган қуйидаги ҳолатларда унинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Ҳарбий ҳаракатларнинг амалдаги ёки собиқ иштирокчиси бўлса;
- Бошпана сўраётган, қочоқ ёки мажбурий кўчиб келган бўлса.

Қайд этиш керакки, Ўзбекистонда журналистлар юқорида санаб ўтилган тоифаларга мансуб болалар тақдири ҳақида камдан кам ҳоллардагина ёзишади. Ўзи ёки ота-онаси ОИВ/ОИТСга чалинган болаларнинг, жиноят содир этган вояга етмаганларнинг, ногиронлиги бор болаларнинг овозлари деярли эшитилмайди, уларнинг муаммолари матбуотда кам ҳоллардагина кўтариб чиқилади. Аммо нима бўлганда ҳам, ҳар доим Мехрибонлик уйларида, интернатларда ва етимхоналарда яшаётган, асраб олинган болаларнинг исми шарифларини ўзгартириб кўрсатиш кераклиги ёдда туриши лозим.

4. Айрим ҳолларда боланинг исми шарифи ва/ёки уни таниб олиш мумкин бўлган тасвирнинг берилиши мумкин ва хатто зарур бўлиб қолади³⁴:

- Мулоқот боланинг ташаббуси билан уюштирилган бўлиб, у журналист материали орқали ўз фикрини кенг жамоатчиликка етказишни истаса;
- Бола у ёки бу ижтимоий лойиҳада иштирок этаётган бўлса, ҳамда ўзини бошқалар ана шу лойиҳа иштирокчиси сифатида танишларини хоҳласа;
- Бола руҳий ва ижтимоий реабилитация/адаптация дастурида иштирок этаётган, иштирокчиларнинг исми шарифларини эълон қилиш дастурнинг асосий шартларидан бири, ҳамда келгусида боланинг ривожланиши учун фойдали бўлса.

5. Ўзингиз суҳбатлашган боланинг руҳий хусусиятлари ва ёшини эътиборга олинг. У сизга берган маълумотларнинг тўғрилигини унга яқин бўлган бошқа болалар ва катталардан аниқлаштириб олинг³⁵.

Болалар ҳукуқларининг тўлақонли ва эҳтиёт бўлиб ёритилишини таъминлаш мақсадида ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан муҳим маълумотлар ишлаб чиқилди. Журналистлар улар билан Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан ўtkазилган «Соғлом бола йили ҳамда Бола ҳукуқлари тўғрисида Конвенциянинг 25 йиллиги доирасида бола ҳукуқлари масалаларининг ёритилишида ОАВ имкониятларини ошириш (2014-2015 йиллар)» мавзусидаги лойиҳа доирасида танишига муваффақ бўлишди.

Мавзуни ОАВда ёритиш юзасидан тавсиялар.

Ахлоқий жиҳатлар

³⁴ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

³⁵ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

Ногиронлиги бор кишилар тимсолининг ОАВ ва кинода ёритилишини яхшилаш мақсадида ногиронларнинг жамоат ташкилотлари қўйидаги тавсияларни ишлаб чиқишиган ва фаолиятда қўллашни таклиф этишади³⁶:

11. Ногиронлиги бор кишиларни уларнинг имкониятлари ва жамиятга келтиришлари мумкин бўлган фойдаси нуқтаи назаридан акс эттиринг. Ногиронлиги бор кишилар боқиманда ва жамиятга фойда келтира олмайдилар деган фикрдан воз кечинг³⁷.
12. Ногиронлиги бор кишиларни пассив ва мустақил бўлмаган кузатувчилар сифатида эмас, балки жамиятнинг фаол аъзолари тарзида акс эттириш керак. Таълим олиш, касб ўрганиш борасида бир хил имкониятлар яратиб берилса, ҳамда техник воситалар ва маҳсус хизматлар мавжуд бўлса, ногиронлиги бор кишилар ўз оиласири ва жамиятга катта фойда келтиришлари мумкинлигини кўрсатиб бериш зарур.
13. Ногиронлиги бор киши жамиятнинг оддий вакили сифатида ҳамда реал ҳаётий вазиятларда акс эттирилган сериаллар, фильмлар, кўрсатувлар, реклама роликлари яратиш керак. Ногиронлиги бор киши ушбу фильм, сериал ёки кўрсатувнинг бош қаҳрамони бўлиши ёки турли эпизодларда чиқиши мумкин. Асосийси – ногиронлиги бор кишининг стереотиплардан холи тимсолини яратиш.
4. Ақлий ва руҳий ногиронлиги бор кишиларни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Кўзи ожиз, аравачада ҳаракатланадиган ва бошқа қўз билан кўриш мумкин бўлган жисмоний ўзига хосликлари мавжуд инсонлар

³⁶ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации".http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizaciyj_invalidov_rabota_so_sredstvami_massevoj_informacii/oglavlennie.html

³⁷ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации".http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizaciyj_invalidov_rabota_so_sredstvami_massovoj_informacii/oglavlennie.html

билин бир қаторда телекүрсатувларга Даун синдроми бор, аутизм ва ментал ногиронликнинг бошқа шакллари мавжуд кишиларни ҳам таклиф этиш керак.

5. Ногиронлик масаласи бўйича ишчи гурух тузиш ва унинг таркибига ОАВ билан ҳамкорликни йўлга қўя оладиган ногиронлиги бор кишиларни ёки ногирон болаларнинг ота-оналарни киритиш зарур. Бундай гурухнинг вазифаси журналистларга, кино ва телевидениенинг бошқа ходимларига ногиронлиги бор киши тимсолини кўрсатишда стереотиплардан қочиш ва уларни жамиятнинг бошқа аъзолари сингари оддий кишилар сифатида тасвирлаш юзасидан маслаҳатлар беришдан иборат бўлади. Бунда ана шундай гурухлар узоқ йиллардан бери фаолият олиб бораётган хорижий давлатлар тажрибасига таяниш.
6. Телевидениеда ижтимоий реклама сонини ошириш. Ногиронлиги бор кишилар ҳақида ижтимоий роликлар тайёрлашда у ногиронларга нисбатан ачинишни ёки салбий муносабатни шакллантириб қўймаслиги учун эксперталарга мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Шу вақтгача яратилган ижтимоий роликларни намойиш учун қабул қилиш.
7. Ногиронлиги бор кишиларни фильмлар, сериаллар ва кўрсатувларга киритишда телевидение учун маҳсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиш керак. Бунда бошқа давлатлар тажрибасига ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидаларга таяниш тавия этилади.
8. Журналистлар, телевидение ва кино соҳасининг бошқа ходимлари учун ногиронликни тушунтирувчи тренинглар ташкил этиш ва ўтказиш керак. Уларга ногиронларнинг жамоат ташкилотлари вакилларини ҳам таклиф этиш зарур.

9. Ногиронлиги бор кишиларни актёрлик касбига ўқитиш амалиётини жорий этиш: мазкур йўналишда мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртларида актёрлик ва телекўрсатувлар бошловчилигига қобилияти бор ногирон ёшлар ўқиши учун имконият ва шароит яратиш керак.
10. Ногиронлиги бор кишилар иштирокида ва улар ҳақида фильмлар, сериаллар, кўрсатувлар тайёрловчи ва намойиш этувчи телеканаллар ва продюссерлик марказларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзлар бериш керак.

Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

«Ногирон, ногиронлиги бор, ногиронлик» тушунчасининг ўзи соғлиқ билан боғлиқ бўлган меъёрдан четга чиқиши ҳолати ҳақидаги хаёлга олиб боради. Шу боис одатда «ногиронлар ва соғломлар» деб гапирилади. Аслида ногиронлик ҳар доим ҳам саломатлик оқибатида юзага келмайди, шу боис ногиронлар ва ногирон бўлмаганларни, яна ҳам аниқроғи ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонларни қарама қарши қўйиш тўғрироқ бўлади.

Камситмайдиган тил³⁸

Агар сиз жисмоний нуқсони бор кишилар ҳақида сўз юритмоқчи ёки ёзмоқчи бўлсангиз, нейтрал сўзлардан фойдаланинг, жумлаларни диққат билан танланг. «Фалон ҳалокатнинг қурбони» жумласи ўрнига «...фалокатига учраган киши» ёки «бошига ... тушган киши» каби сўзларни ишлатган маъкул. «Соғлом» - «ногирон» ёки «ногирон» - «бенуқсон» каби қарама қарши қўйишлар нотўғри ҳисобланади, шу боис ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонлар ҳақида гапириш керак.

³⁸ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Ҳеч қачон «норасо», «ноқис», «чўлок», «касал», «эпилептиқ», «децеpeшник», «Даун» ва бошқа тамғаларни ишлатманг.

Сўзлардан эхтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланиш соғлиғида камчилиги ва ногиронлиги бор кишилар билан ижтимоий иш олиб боришнинг асосий принципини акс эттиради. .

Ногиронлар ҳамжамияти ҳозирда муомалада қўллаш учун ҳар томонлама мос келадиган атамаларни танлаш босқичида турибди. Кўплаб янги атамалар тилда ўз ўрнини топиб кетмаяпти. Айримлар «фарқли имкониятларга эга киши» жумласини маъқул кўришса, бошқалар ўзларини «қурбон» ёки «мажрух» деб аташларига ҳам қаршилик қилмайди. Аммо бу жумлаларнинг бирортаси матбуот учун мос келмайди.

Аксарият кўпчилик «имконияти чекланган киши» ёки «ногиронлиги бор киши» жумлалари мос келади, деб ҳисоблайди. Журналистлардан «ногирон» деб эмас, балки «ногиронлиги бор киши» деб ёзишни сўрашади, чунки олдин инсон, сўнгра унинг хусусияти ва соғлиғи туради. Ногиронлар ташкилоти, ҳаракати ёки гуруҳи ҳақида гап кетганда, аксарият ҳолларда инглиз ва рус тилларида «ногиронлар» атамаси қўлланилади, масалан ногиронлик ташкилоти, ногиронлик ҳаракати, ногиронлар транспорти ва бошқалар. Буни бошқачароқ тарзда айтиш маъқулроқ, яъни: ногиронлар ташкилоти, ногиронлар ҳаракати, ногиронлар хукуқлари учун курашувчи ҳаракат. Ногиронлар транспорти ўрнига қўлда бошқариладиган машина ёки фойдаланишга қулай транспорт дейиш мумкин³⁹.

Қуйида журналистларга мақола ва репортажларда қўллаш тавсия этиладиган атамлар келтирилмоқда:

Атамалардан фойдаланиш бўйича тавсиялар⁴⁰

³⁹ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.

<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

⁴⁰ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.

<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Күллаш мүмкін	Күллаш тавсия этилмайды
гиронлиги бор инсон	гирон
гиронлиги бор инсон	сал, чұлоқ
мор инсон	айиб-мажрух
вожланишида бузилиш бўлган бола	формацияланган
охида эхтиёжли инсон	қсонли
ига хос ривожланишли бола	мчилиги бор
гиронлиги бўлмаган инсон	ли расо
дий инсон	ғлом
гиронлик аравачасидан фойдаланадиган инсон	авачага михланиб қолган
авачада харакатланадиган иносн	авачага михланиб қолган
ғма ногиронлик	ғма дефект, баҳтсизлик
лалиқдан церебрал шол инсон	ребрал шол қурбони
лиомиелитни бошдан кечирган	лиомиелитдан азият чекади
лиомиелит оқибатидаги ногиронлик	лиомиелит оқибатида зарар кўрган
ентал оғиши бор инсон	ли ноқис
вожланишдан ортда қолган бола	ли норасо
итиш қийин бўлган болалар	ли ноқис, ақли норасо болалар
ун синдроми бор инсон	ун
тқаноғи бор инсон	тқаноқ

тқаноғи тутиб турадиган одамлар	тқаноқ
хий касал инсонлар	нни
хий касаллиги бор инсон	ли заиф
енталь саломатлиги бузилган одам	моқ
зи ожиз инсон	р
ши кўрмайдиган инсон	апкўр
ши эшитмайдиган инсон	ранг
улоқотга киришиш қийин инсон	р-соқов
тқида камчилиги бор инсон	нг
лда бошқариладиган автомашина	гиронлар машинаси

Тилимиз одоб-ахлоқ билан узвий боғлиқ. Аммо, хатто тилга эътиборли бўлиб ҳам, агар сухбатдошнинг ногиронлиги билан боғлиқ айрим ўзига хосликлар инобатга олинмаса, ўзингиз ҳам, сухбатдошингиз ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолишингиз мумкин. Ўзингни қандай тутганинг маъқуллигини билмаганингда эса ўзингни ноқулай, биқиқ ҳис этасан. Қуйида ногиронлиги бор инсонлар томонидан шахсий тажрибаларидан келиб чиқиб ёзилган тавсиялар келтириб ўтилган.

Ҳаракатланиш билан боғлиқ ногиронлиги бор шахслар⁴¹

1. Ногиронлар аравачаси унинг эгасининг дахлсиз ҳудуди эканини ёдда тутинг. Рухсатсиз унга суянманг, уни итарманг, унга оёғингизни қўйманг.
2. Ёрдам бермоқчи бўлсангиз, олдин «ёрдам керакми?» деб сўранг.

⁴¹ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

3. Агар саволингизга ижобий жавоб олсангиз, айнан нима қилиш кераклигини сўраб олинг.
4. Агар сиздан аравачани итариб юришни сўрашса, уни секин итариш кераклигини унутманг. Чунки аравача тез ҳаракатланиб кетиш хусусиятига эга.
5. Тадбирлар режалаштирилган жойларга кириб-чиқиш қулай эканига шахсан ишонч ҳосил қилинг. Рўйхатдан фойдаланинг, одамлардан қандай муаммо ёки тўсиқлар юзага келиши мумкинлиги ҳақида сўранг ва уларни бартараф этиш чораларини кўринг.
6. Ногиронлар аравачасида ўтирган кишининг елкасига қоқиш тавсия этилмайди.
7. Имкони бўлса, сухбатдошингиз билан кўз кўзга тушиб турадиган тарзда ўтириб олинг.
8. Агар меъморий тўсиқлар мавжуд бўлса, бу ҳақда олдиндан огоҳлантириб қўйинг. Шунда сухбатдошингизда қарор қабул қилиш ва режалаштириб олиш имконияти бўлади.
9. Одатда, ҳаракатланиш билан боғлиқ муаммоси бор ногиронларда кўриш, эшитиш ва тушуниш билан боғлиқ муаммолар бўлмаслигини ёдда туting. Асосийси – уларнинг ҳаракатланишига мослашиш керак.

Яхши кўрмайдиган кишилар

1. Уларга қўл беринг. Уни йўлга солманг, қўлини қаттиқ сиқиб олманг, одатда қандай юрсангиз, шундай юринг.
2. Агар ёрдамингизни рад этишса, хафа бўлманг.
3. Қаерда эканликларингизни қисқача таърифлаб беринг. Масалан: «Хона ўртасида сиздан тахминан олти қадам нарида стол турибди» ёки «Эшикдан кирганда, чап томонда кичкина столча бор».
4. Баён этишда товуш, ҳид ва масофани англатувчи жумлалардан фойдаланинг.

5. Йўл бошловчи итлар билан худди оддий уй хайвонлариdek муомала қилиб бўлмайди. Уларга тегинманг, улар билан ўйнаманг.
6. Яхши кўрмайдиган одамнинг қўлидан ҳассасини тортиб олманг ва уни сиқиб ушламанг.
7. Ҳар доим сухбатдошингиз маълумотни қандай шаклда: Брайл алифбоси, иирик ҳарфлар, аудиоёзув кўринишида олишни исташини аниқлаштириб олинг. У одатда маъқул кўрадиган шаклга ишониб қолманг.
8. Гарчи сухбатдошингиз сизни кўрмаса ҳам бевосита унга қараб гапириング.
9. Агар сиз кўзи яхши кўрмайдиган ёки умуман кўрмайдиган одамга бирор нарса ўқиб бераётган бўлсангиз, олдинига нимани ўқиб бермоқчилигингизни айтинг. Одатий оҳангда гапириング. Агар сухбатдошингизнинг ўзи илтимос қилмаса, бирор бир маълумотни ташлаб кетманг.
10. Ҳар доим ўзингизни таништиринг.

Яхши эшитмайдиган кишилар⁴²

1. Яхши эшитмайдиган одам билан гаплашганда доим унга тик қаранг.
2. Юзингизни қўлингиз, соchlарингиз ёки бошқа буюмлар билан тўсиб олманг.
3. Яхши эшитмайдиган одамлар билан мулоқот қилишнинг йўллари жуда қўп. Агар сиз улардан қай бирини танлашга иккилансангиз, буни сухбатдошингиздан сўранг.
4. Яхши эшитмайдиган одамнинг диққатини тортиш учун уни исмини айтиб чақиринг. Агар у жавоб бермаса, қўлига секингина туртиб кўйишингиз ёки юзи олдида қўлингизни силкитишингиз мумкин.
5. Равон ва аниқ гапиринг. Бир нималарни алоҳида таъкидлаш шарт эмас.
6. Агар сиздан бир неча марта бирор гапни такрорлашни сўрашса, уни бошқачароқ шаклда баён этишга уриниб кўринг.

⁴² «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

7. Агар сиз ўз ичига рақам ёки манзилни олган маълумот тўплаётган бўлсангиз, уни ёзиб беринг, факс ёки электрон почта орқали ёхуд исталган бошқа усул билан етказинг, муҳими у аниқ ва тушунарли бўлиши керак.
8. Оғзаки мулоқотда қийинчиликлар юзага келса, сухбатдошингиздан ёзма тарзда гаплашиш осон бўлиши мумкинлигини сўранг. Хабарлар оддий ва тушунарли бўлиши керак.
9. Сизни ўраб турган муҳитни ҳам ёддан чиқарманг. Катта ва одам кўп жойларда яхши эшитмайдиган кишилар билан сухбатлашиш қийин кечади. Ёрқин қуёш нури ва қуюқ соя ҳам тўсиқ бўлиши мумкин.
10. Огоҳлантирмасдан сухбат мавзусини ўзгартирманг. Бунинг учун «Яхши, энди ... масалада гаплашамиз» каби жумлалардан фойдаланинг.

Ривожланишда ва мулоқотда камчилиги бор кишилар

1. Тушуниш осон сўзларни ишлатинг, аниқ ва равон гапиринг.
2. Агар сухбатдошингиз улар билан танишлигига ишончингиз бўлмаса, қолипга тушиб қолган ва идиоматик жумлаларни ишлатманг.
3. Ўзингизни баланд тутиб гапирманг.
4. Вазифалар ёки лойиҳа ҳақида гап кетганда, бир бошдан, навбатма навбат тушунтиринг. Хар бир масалани тушунтирганингиздан кейин сухбатдошингизга ўйлаб олиш учун имкон беринг.
5. Ривожланишида камчилиги бор катта ёшдаги киши ҳар қандай катта ёшдаги инсон сингари ҳаётий тажрибага эга бўлишини эътиборга олинг.
6. Зарур бўлса тасвир ёки фотосуратлардан фойдаланинг.
7. Ривожланишда муаммоси бор киши билан худди бошқалар билан бўлгани каби муомала қилинг. Сухбат жараёнида бошқа одамлар билан муҳокама қиласидиган масалаларингиз, масалан: дам олиш кунлари учун режалар, таътилни қандай ўтказиш, об-ҳаво, сўнгги янгиликлар каби.
8. Сухбатдошингизнинг бевосита ўзига қараб гапиринг..

9. Ривожланишда муаммоси бор кишилар ҳам ммуомалага лаёқатли эканини, улар хужжатларга, шартномаларга имзо қўйишлари, овоз беришлари, тиббий ёрдам кўрсатилишига розилик билдиришлари мумкинлигини эътиборга олинг.

Руҳий муаммолари бор кишилар⁴³

1. Руҳий муаммолари бор кишиларга албатта қўшимча ёрдам кўрсатиш ёки бошқачароқ муомалада бўлиш керак, деб ўйлаш ярамайди.
2. Руҳий муаммолари бор кишилар билан бошқалар каби муомалада бўлинг. Худди шу шаклдаги ногиронлиги бор кишилар билан аввал қилган сухбатларингиз асосида уларнинг ҳаммаси ҳақида бир хулоса чиқаришга шошилманг.
3. Руҳий муаммолари бор кишилар тажовузкор бўлишади деган фикр ҳам тўғри эмас.
4. Руҳий муаммолари бор кишилар дори қабул қилиб юришади ва қабул қилишлари шарт деган фикр ҳам нотўғри.
5. Руҳий муаммолари бор кишилар хужжатларни имзолай олишмайди ва даволанишга розилик бера олмайдилар деб ўйлаш ҳам тўғри эмас. Уларнинг муомалага лаёқатлилиги қонун йўли билан белгиланади.
6. Руҳий муаммолари бор кишилар тушунишда ва ақлий даража бўйича бошқа одамлардан паст туришади, деган фикр ҳам нотўғри.
7. Руҳий муаммолари бор кишилар ишлашлари мумкин эмас, деган хулоса тўғри эмас. Улар малака ва кўникма талаб қиласиган кўплаб ишларни бажара олишади.
8. Руҳий муаммолари бор кишилар ўзлари учун нима яхшию, нима ёмонлигини ажратса олишмайди, деб ўйламанг.
9. Руҳий муаммолари бор киши тушкун аҳволда бўлса, ундан астагина нима ёрдам бера олишингиз мумкинлигини сўранг.

⁴³ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

10. Рухий муаммолари бор кишилар стрессдан чиқиб кетишни удалай олишмайди, деб ўйлаш нотўғридир.

Нутқида муаммоси бор кишилар⁴⁴

1. Нутқида муаммоси бор кишиларга эътиборсиз муносабатда бўлманг, уларни тушуниш сизга кўпроқ керак.
2. Нутқида муаммоси бор кишилар билан сухбатлашганда уларнинг гапини бўлманг. У гапини тугатганига ишонч ҳосил қилганингиздан кейингина гап бошланг.
3. Сухбатни тезлаштиришга ҳаракат қилманг. Нутқида муаммоси бор кишилар билан мuloқot одатдагидан кўра қўпроқ вақтингизни олишига тайёр туринг.
4. Сухбатдошингизнинг юзига қараб, визуал алоқани ҳам ушлаб туринг. Ушбу мuloқotга бутун диққатингизни қаратинг.
5. Нутқида муаммоси бор кишиларнинг ёнида кимдир кузатувчи бўлиб юрган бўлса, саволларингиз, фикрларингиз ва эътиборингизни ўша одамга қаратманг.
6. Сухбатдошингизнинг гапларини тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунганга солиб кўрсатманг.

Журналист ногиронлиги бор кишилар билан мuloқot қилаётганида диққатни муаммога, ногиронликка эмас, балки одамга, унинг имкониятлари ва уни ўраб турган ижтимоий мухитга, унинг ютуқларига қаратиш керак. Ногиронлиги бор кишилар билан уларни камситмаган ҳолда мuloқot қилиш айнан ана шу принципларга асосланади.

Ногиронлиги бор кишилар билан мuloқot қилиш қоидалари

⁴⁴ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

*(Мазкур қоидалар АҚШ ижтимоий хизмат ходимлари томонидан
фаолиятларида құлланылади. Улар АҚШнинг Ҳаммабоплик миллий маркази
мутахассиси Карен Майер томонидан ишлаб чиқилған)*

1. Ногиронлиги бор киши билан мuloқot қилганингизда унинг кузатувчисига ёки сурдо таржимонга эмас, балки бевосита ўзига мурожаат қилинг.
2. Ногиронлиги бор киши билан таништиришганда унинг қўлини сиқиб қўйинг. Хатто қўлида муаммоси бор ёки протез қўлдан фойдаланадиганлар ўнг ёки чап қўлни сиқиб қўйишлари мумкин.
3. Яхши кўрмайдиган одам билан учрашганда ўзингизни ва сиз билан бирга келган кишиларни таништиринг. Агар сиз бир гурух одамлар билан мuloқot қилаётган бўлсангиз, ҳар сафар саволингиз ёки фикрларингиз айнан кимга қаратилганини айтиб ўтишни унутманг.
4. Агар сиз ёрдам таклиф қilsангиз, уни қабул қилишгунча кутиб туринг, сўнгра қандай йўл тутсангиз тўғри бўлишини сўраб олинг.
5. Катта ёшлилар билан худди катталардек муомала қилинг. Даврадаги бошқа кишиларга исми шарифини айтиб мурожаат қилаётган бўлсангиз, ногиронлиги бор киши билан ҳам худди шундай йўл тутинг. Ногиронлик аравачасидан фойдаланаётган кишиларга алоҳида эътибор қаратманг, уларнинг бошига ёки елкасига қўлингизни қўйманг, исмларини кичрайтириб айтманг.
6. Кимнингдир ногиронлик аравачасига суюниб туриш аслида унинг эгасига суюниб туришни билдиради, бу эса унинг асабига тегиши мумкин. Аравача, ўриндиқ ундан фойдаланаётган кишининг дахлсиз худудидир.
7. Мuloқotда муаммоси бор киши билан гаплашганда уни диққат билан эшитинг. Сабрли бўлинг, у гапини тугатишини кутинг. Унинг гапларини тузатишга ёки унинг ўрнига гапиришга уринманг. Зарурат бўлганда жавоби ҳам қисқа ёки бош иргаб қўйиш ёхуд бирор бир ҳаракат билан қайтариладиган саволларни беринг. Агар сухбатдошингизни тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунгандек қилиб қўрсатманг.

8. Агар сиз ногиронлик аравачаси ёки қўлтиқтаёқдан фойдаланаётган киши билан сухбатлашаётган бўлсангиз, кўзингиз унинг кўзига тушиб турадиган тарзда жойлашинг, шунда мулоқотингиз осон кечади.
9. Яхши эшитмайдиган кишининг диққатини тортиш учун қўл силкиб қўйинг ёки елкасига оҳиста туртинг. Тўғри унинг кўзига қараб аниқ ва равон гапиринг. Яхши эшитмайдиган одамларнинг ҳаммаси ҳам лабдан ўқиб олиш қобилиятига эга бўлмайди. Лабдан ўқий оладиган киши билан сухбатлашганда, юзингиз аниқ кўринадиган, сизга ёруғлик тушиб турган жойга ўрнашинг ва сизга сигарета, овқат, қўллар ҳалақит бермаслигига эътибор қаратинг.
10. Ўзингизни эркин тутинг. Бехосдан нотўғри гапириб қўйсангиз хижолат бўлманг.
11. Ҳар қандай ёрдамчи восита (ҳасса, ногиронлар аравачаси, қўлтиқтаёқ) кимнингдир мулки ва буни ҳурмат қилиш керак. Рухсатсиз уларга тегманг, жойидан олиб бошқа ерга қўйманг.
12. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотда гарчи унинг кузатувчиси бўлса ҳам, бевосита ўзига мурожаат қилиб гаплашинг.
13. Инсоннинг ногиронлигига эмас, балки унинг шахсига ёхуд муҳокама этилаётган муаммога эътибор қаратинг.
14. Агар нима қилишни, қандай йўл тутишни билмасангиз, буни сухбатдошингиздан сўранг. Кўпгина кишилар ноқлуай ахволда қолишдан кўра саволларга жавоб беришни афзал қўришади.
15. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотга киришаётганингизда ҳаяжонланманг. Ногиронлиги бор ва ногирон бўлмаган кишиларнинг ҳам исми шарифи бор.
16. Ногиронлиги бор кишилар ҳам худди ногирон бўлмаган инсонларни қизиқтирган мавзу ва масалаларга қизиқишиларини ёдда тутинг.
17. Одатдаги баландликда ва аниқ гапиринг. Агар баландроқ овозда гапиришингизни истшса, ўzlари буни сўрашади.

18. Ногиронлиги бор кишилар ўзларига нима керагу, нима керак эмаслигини, нима ёқишию, нима ёқмаслигини, нимани уddyлай олишлари-ю, нимани эплай олмасликларини яхши билишади.
19. Ногиронлиги бор кишилар жамият ҳаётида иштирок этишни хоҳлашади. Сизнинг ёндошуvingиз бунга халақит бермаслигига ишонч ҳосил қилинг.
20. Агар хатога йўл қўйган бўлсангиз, одоб доирасида узр сўранг, хатойингизни тўғриланг, хулоса чиқаринг ва мулоктда давом этинг.

Жамиятда ногиронлиги бор кишининг ижобий ва ҳар томонлама тимсолини шакллантириш БМТнинг «Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида» Конвенцияси талабларидан бири ҳисобланади. Жумладан, Конвенциянинг 8-моддасида шундай дейилган: *«Давлатлар ногиронлар ҳақидаги ижобий тасаввурларни ва жамият томонидан уларнинг чуқурроқ тушунилишини; ногиронлар ва уларнинг ҳуқуқларига бағишиланган тарбиявий-танишитирув дастурлари ўтказилишини рагбатлантириши маҗбуриятини олади»*.

Ногиронлиги бор кишиларнинг иқтисодий аҳволини яхшилашга қаратилган қонун ва қоидаларни ишлаб чиқиш уларнинг жамиятга интеграциялашувининг муҳим шарти ҳисоблансада, аммо у етарли эмас. Ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратмай, стереотип ва нотўғри қарашларга қарши қурашмай туриб, ногиронлиги бор кишиларнинг жамият ҳаётининг барча жабҳаларига тўлиқ интеграциясига ва жалб этилишига эришиб бўлмайди.

ОАВ ва кинода ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратиш куйидагиларни англатади:

1. Ногиронлиги бор кишиларнинг барча соҳаларда тенг ҳуқуқлилиги;
2. Эътибор ногиронлиги бор кишиларнинг камчимлигига эмас, уларнинг қобилият ва имкониятларига қаратилади;
3. Ногиронлиги бор кишиларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида иштироки жамиятнинг кучли ва хилма хил бўлишини таъминлайди;

4. Ногиронлиги бор киши ҳам худди атрофидагилар каби ҳаёт кечириш, хатто бунинг учун махсус воситлаардан фойдаланиш талаб этилган ҳолатларда ҳам улар бажарган ишларни бажариш ҳуқуқига эга⁴⁵.

Савол ва топшириқлар

1. Ногирон болалар ҳаётини ёритишнинг ўзига хослиги нимада?
2. Журналистлар учун мўлжалланган «ОАВ ва бола ҳуқуқлари» қўлланмасида ногирон болаларнинг медиатимсолини яратишда эхтиёткорона ёндошиш юзасидан қандай тавсиялар берилган?
3. Ногирон боаллардан интервью олишда ва улар ҳақида репортаж тайёрлашда журналистлар қандай принципларга риоя этишлари керак?
4. ОАВ ва кинода ногирон шахсларнинг ижобий тимсолини яратиш учун журналистлар қандай ахлоқ қоидаларига риоя этишлари керак?
5. Ногирон шахслар билан мулоқот қилиш қоидалари ҳақида гапириб беринг.
6. Ногирон инсонлар билан қай тарзда тўғри мулоқот қилиш мумкин? ОАВда ногиронлик мавзусини ёритишда атамалардан эхтиёткорона фойдаланиш нимани англатади?

⁴⁵ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>